

३ मूल्ये

तुमची मूल्य व्यवस्था समजून घेताना..

उद्दिष्टे :

- (१) मूल्ये ही संज्ञा, मूल्यांचे महत्त्व आणि त्यांचा उगम स्वतःच्या शब्दांत सांगता येणे.
- (२) वैयक्तिक मूल्यांची ओळख करून घेणे.
- (३) स्वतःची मूल्ये प्रत्यक्ष वर्तनात दिसून येतात का याबाबत आत्मपरीक्षण करता येणे.
- (४) मूल्याधिष्ठित जीवन जगण्याकरिता वर्तनामध्ये योग्य तो बदल करण्यासाठीचे नियोजन करता येणे.
- (५) मूल्ये आणि नियम यात भेद करता येणे.

१. मूल्ये म्हणजे काय ?

- युसूफने त्याच्या सर्व **मौल्यवान** वस्तू बॅगेत सुरक्षित राहतील अशा रचून ठेवल्या.
- डेलसीला वाटते की तिच्या बाबांनी विकत घेतलेली मोटार चांगली निघाल्याने त्यांच्या पैशांना चांगले **मूल्य** प्राप्त झाले.

शेजारील चित्रांजवळील विधाने वाचा. प्रत्येक वाक्यातील मोल, मूल्य, मौल्यवान या शब्दांचा अर्थ समजून घ्या. सर्व वाक्यांमध्ये 'मूल्य किंवा मौल्यवान' या शब्दांचा साधारण अर्थ समान आहे का? काय आहे तो अर्थ?

- दुसऱ्यांचा वेळ '**मौल्यवान**' असतो हे लक्षात घ्या.
- शालिनीची तक्रार आहे की तिच्या कलेचे कोणालाच **मोल** नाही.
- प्रामाणिकपणा हे अक्षयसाठी महत्त्वाचे **मूल्य** आहे.

विचारात घेण्याचे मुद्दे :

- **वर्तनाचे जे नियम किंवा जी तत्वे -**

१. आपण ज्या ठिकाणी जन्म घेतो (उदा., देश, धर्म, जात इ.) त्यानुसार आपले विचार असतात.
२. आपण जास्तीत जास्त वेळा पाळतो. (वेगवेगळ्या परिस्थितीत/भूमिकेमध्ये)
३. ज्या विषयी आपण 'हे केलेच' पाहिजे अशी आपली भावना असते. त्याला '**मूल्य**' म्हणतात.

२. मूल्ये महत्त्वाची का असतात ?

परीक्षेची फी भरण्यासाठी पैसे आणायचे तुम्ही विसरला. मित्राने परीक्षा फी भरण्यासाठी आणलेले पैसे हरवले. ते तुम्हांला अचानक सापडले. परीक्षेची फी वेळेवर न भरल्यास तुम्ही अडचणीत याल. त्यामुळे सापडलेले पैसे फीसाठी वापरण्याचा मोह तुम्हांला होतो. परंतु तुमच्या मित्रालासुद्धा त्या पैशांची गरज आहे.

आता तुमच्यासमोर दोन पर्याय आहेत -

तुम्ही कसे वर्तन कराल ? यापैकी एक पर्याय तुम्ही कशाच्या आधारे निवडाल ?

पर्याय १

मित्राला त्याचे पैसे परत देणे आणि स्वतःच्या प्रश्नाचा सामना करणे.

पर्याय २

मित्राचे सापडलेले पैसे स्वतःचे समजून फी साठी वापरणे.

पर्याय २ निवडणे सर्वात सोपे वाटते. मात्र विचार केल्यास जर प्रत्येक वेळेला आपण फक्त त्या-त्या वेळी जो सोपा वाटेल तो मार्ग निवडला, तर आपले वागणे दुसऱ्यांना सुसंगत वाटणार नाही. आपण विश्वासू, प्रामाणिक नाही असे लोकांना वाटत राहिल. तसेच कल्पना करा की प्रत्येकानेच असा स्वतःपुरता स्वार्थी व खोटेपणाचा विचार केला तर समाजात खूप अविश्वास निर्माण होईल. एकमेकांवरील विश्वास नाहीसा होईल व जगणे कठीण होईल, आपले वागणे सुसंगत असण्यासाठी व समाजात आपण एकोप्याने, शांतीने, मिळून मिसळून राहण्यासाठी, आपले जीवन सुकर करण्यासाठी आपली स्वतःची एक ठरावीक मूल्य व्यवस्था असणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे.

जेव्हा आपण एखादे वर्तन/कृती योग्य समजतो, तेव्हा ती नेहमी करण्याचा प्रयत्न करतो. मग आपला दृष्टिकोन तशा वर्तनास अनुकूल बनतो. हळूहळू त्याची आपल्याला सवय होते. मग आपली वृत्तीच तशी बनते व त्यानुसार आपले मूल्य तयार होते. दृष्टिकोन → सवयी → वृत्ती → मूल्य उदा., आपल्याला स्वतःला साधे कपडे घालणे आवडते, मग दुसऱ्यांनी साधे कपडे घातलेले पण आवडायला लागते. हळूहळू आपली वृत्ती साधेपणा आवडणारी होते, जीवनातील सर्वच गोष्टींमध्ये आपल्याला साधेपणा आवडायला लागतो, आपल्या सवयींमध्ये तो दिसतो व शेवटी ते आपले मूल्य बनते.

विचारात घेण्याचे मुद्दे :

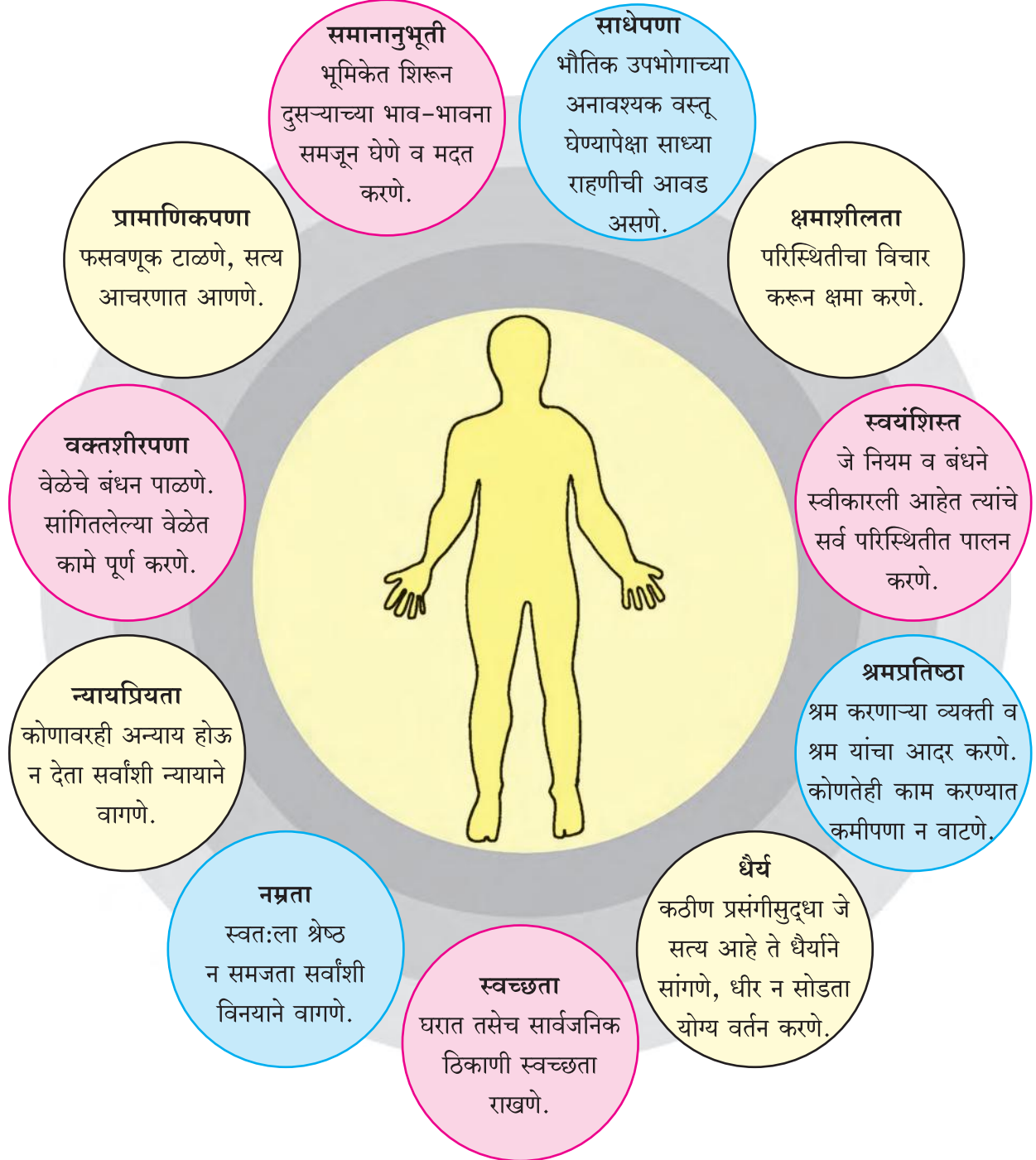
- मूल्यांचे महत्त्व
- मूल्ये वर्तनाला मार्गदर्शन करतात. मूल्यांमुळे कोणत्या गोष्टी महत्त्वाच्या व जास्त अर्थपूर्ण आहेत हे समजण्यास मदत होते. ज्या व्यक्तीची मूल्य व्यवस्था पक्की तयार झालेली नसते, त्या व्यक्ती विशिष्ट परिस्थितीत स्वतःचा तात्पुरता फायदा किंवा समाधान विचारात घेऊन किंवा भावनिकतेने निर्णय घेतात.
- व्यक्तींचे विचार, वर्तन, निर्णय तसेच आयुष्यात कोणत्या गोष्टी महत्त्वाच्या आहेत या सर्वांवर त्याच्या मूल्यांचा प्रभाव पडतो.

रोजच्या जीवनात मूल्यांचा कसा परिणाम होतो ? निवडलेल्या पर्यायावर चर्चा करून निर्णय घेताना मूल्यांचा कसा परिणाम होतो हे समजावून द्यावे.

३. वैयक्तिक मूल्ये

मूल्ये जीवनाला आकार व आधार देतात. त्यासाठी तुमची मूल्ये कोणती आहेत व ती का महत्त्वाची वाटतात, हे समजून घेतले पाहिजे. वैयक्तिक मूल्ये ही व्यक्तिनुसार वेगवेगळी असू शकतात.

वैयक्तिक मूल्यांमुळे दिसून येणाऱ्या काही सवयी

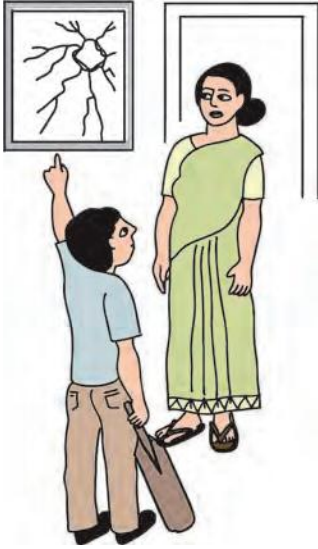
४. मूल्यांचा शोध

खालील उदाहरणांत कोणकोणती मूल्ये दिसून येतात ते चर्चा करून निश्चित करा.

- मोहन दूधवाला रोज अनेक घरी वेळेवर दूध घालतो. त्याचे इतर दूधवाले मित्र दुधात पाणी मिसळून दुधाचे प्रमाण वाढवतात व जास्त नफा मिळवतात. पण मोहनचा दूधभेसळीला विरोध आहे.

- जोसेफची आई कामासाठी गावाला गेली आहे. जोसेफचे मित्र त्याला सिनेमाला येण्याचा आग्रह करित आहेत. त्याची परीक्षा जवळ आल्यामुळे त्याला अभ्यास करायचा आहे म्हणून त्याने सिनेमाला जायला नकार दिला.

- नीलिमा तिच्यावर सोपविलेले कोणतेही काम चांगल्या पद्धतीने, पूर्ण क्षमतेने आणि वेळेवर पूर्ण करते.

- क्रिकेट खेळतांना रतन आणि त्याच्या मित्रांकडून एका घराच्या खिडकीची काच फुटली. त्याचे इतर मित्र घाबरून पळून गेले. पण रतनने त्यांच्याकडून झालेल्या चुकीची कबुली दिली. त्याने काकूची माफी मागितली. काकूंनी त्याला क्षमा केली.

- चाचणी परीक्षेच्या आधी भास्करच्या मित्राने अभ्यासासाठी त्याचे पुस्तक मागितले. मित्राकडून ते पुस्तक हरवले. अभ्यासाला पुस्तक न मिळाल्यामुळे भास्करला परीक्षेत कमी गुण मिळाले. मित्राने भास्करची माफी मागितली. भास्करने मित्राचा राग न करता त्याच्याशी मैत्री कायम ठेवली.

५. मूल्यांचा उगम - (मूल्यांची निर्मिती)

खाली काही नमुना उदाहरणे दिली आहेत. ती वाचून विविध वैयक्तिक मूल्ये कशी निर्माण होतात ते समजून घ्या.

रीनाच्या वडलांनी

तिला नेहमी खरे

बोलायला शिकवले.

त्याचा परिणाम म्हणजे

प्रामाणिकपणा हे रीनाचे

मूल्य आहे.

शाळेत वेळेवर येणे आणि

सांगितलेल्या वेळेत सर्व कामे पूर्ण

करणे हा सीमांच्या शाळेचा नियम

आहे. सीमांच्या घरचे सर्वजण

फार वक्तशीर नाहीत पण शाळेमुळे

वक्तशीरपणा आणि शिस्त पाळणे

ही मूल्ये सीमामध्ये रुजली आहेत.

महेश वाढदिवसाला महागडे कपडे

खरेदी न करता साधे कपडे खरेदी करतो

आणि गरजू मुलांना काही वस्तू भेट

देतो.

मूल्यांचा उगम

जगविजयला विज्ञानाची आवड

आहे. बाह्य वातावरणातील

सर्व भौतिक घटनांची शास्त्रीय

कारणे शोधायचा तो प्रयत्न

करतो. परंपरागत समजुतींवर

आंधळेपणाने तो विश्वास ठेवत

नाही. वैज्ञानिक दृष्टिकोन हे

जगविजयचे मूल्य आहे.

जमशेदला स्वातंत्र्य सैनिकांच्या शौर्यकथा

वाचायला आवडते. त्यांच्या शूरपणाचा,

धाडसांचा जमशेदवर फार प्रभाव पडला

आहे. जमशेदला वाटते की योग्य

कारणासाठी शौर्याने लढणे महत्त्वाचे आहे.

बालाजीचे कुटुंब सामुदायिक

जीवनशैली मानणारे आहे. समूह

जीवनात एकमेकांना मदत करणे ते

महत्त्वाचे मानतात. त्यामुळे परस्पर

सहकार्य हे बालाजीचे मूल्य आहे.

विचारात घेण्याचे मुद्दे :

- वैयक्तिक मूल्ये ही कुटुंब, शाळा, समाज, संस्कृती, धर्म, पुस्तके, शास्त्रे या कोणत्याही घटकाच्या प्रभावाने निर्माण होतात.
- व्यक्ती काही मूल्ये अनुभवातून आणि खूप विचार करून स्वीकारते तर काही मूल्ये ही विशिष्ट कुटुंब व्यवस्था, जात, धर्म, समुदाय, संस्कृती, विचारसरणी यांच्या प्रभावामुळे, जन्माने किंवा वंशपरंपरेने निर्माण होतात.
- आपल्या जीवन मूल्यांचा व्यक्तीने विशिष्ट कालांतराने पुन्हा विचार करावा. ती मूल्ये आपल्या वागण्यात आपण किती प्रमाणात पाळतो याचा आढावा घ्यावा.

विद्यार्थ्यांना खालील कृती करण्यास सांगावी.

- तीन आदरणीय व्यक्तींची निवड करा. या आदरणीय व्यक्ती तुमचे पालक, शिक्षक, मित्र, शेजारी, प्रसिद्ध व्यक्ती यांपैकी कोणीही असू शकतो.
- त्यांच्या वर्तनात कोणती मूल्ये दिसून येतात त्याचा विचार करा.
- ही मूल्ये त्यांनी का स्वीकारली हे त्यांच्याशी गप्पा मारून किंवा इतर पद्धतीने शोधून काढा.

६. सवयींचे आत्मपरीक्षण

खालील वाक्ये वाचा. अशा प्रसंगी तुम्ही सहसा काय करता हे आठवून पहा. खालील वाक्ये पूर्ण करा. त्या कृतींमधून तुमची कोणती मूल्ये निदर्शनास येतात याबद्दल विचार करा.

१. गृहपाठ पूर्ण केला नाही आणि वर्गात शिक्षकांनी गृहपाठ न केलेल्या मुलांना उभे राहायला सांगितले तर
२. तुम्हांला तुमच्या मित्राने विश्वासाने काही गुपित सांगितले तर ते
३. तुमची काही चूक झाली असेल तर पालकांशी
४. एखाद्या व्यक्तीला भेटण्यासाठी विशिष्ट वेळ दिली असेल तर
५. दुसऱ्या व्यक्ती वेळेवर न येता, उशिरा आल्या तर
६. तुम्ही केलेल्या चुकीसाठी शिक्षक दुसऱ्या मुलाला शिक्षा करित असतील तर
७. खाऊ, शीतपेय, पैसे, काम याची वाटणी करताना
८. सायकल, कपडे यासारख्या वस्तू बहीण-भावंडात, मित्रांबरोबर वाटून वापरणार असाल तर
९. एखाद्या क्षेत्रात कुशल आणि तरबेज असलात तर दुसऱ्यांनी दिलेल्या सूचना आणि सल्ला
१०. दुसऱ्याला एखादे काम नीट करता येत नसेल आणि तुम्हांला ते चांगले करता येत असेल तर
११. शरीराने अशक्त असलेल्या मुलाला दुसरा धष्टपुष्ट मुलगा मारतो आहे हे दृश्य पाहिल्यावर
१२. रस्त्यावर अपघात पाहिला आणि तुम्ही एकटे असलात तर
१३. ठरावीक वेळी अभ्यास, व्यायाम, वाचन, सराव करायचे एकदा ठरवले तर
१४. तेलकट आणि जंकफूड (अपोषक पदार्थ) खायचे नाहीत असा तुम्ही निर्धार केला की
१५. तुम्हांला पूर्वी वर्गातील मुलांनी त्रास दिला असला तर त्यांच्याबद्दल
१६. तुमच्याशी कोणी उद्धटपणे, तिरस्काराने वागले तर
१७. मित्रांवर, समूहावर छाप पाडण्यासाठी फॅशनेबल कपडे घालणे किंवा आधुनिक वस्तू वापराव्यात असे
१८. एखादी व्यक्ती किती आधुनिक आहे आणि तिच्याकडे किती फॅशनेबल वस्तू आहेत यावरून तिच्याशी मैत्री
१९. जाणून बुजून तुम्ही दुसऱ्या व्यक्तीचे दोष
२०. तुमच्या आजूबाजूच्या एखाद्या व्यक्तीला मदतीची गरज आहे असे तुमच्या लक्षात आले तर

वरील आत्मपरीक्षणावरून तुमची कोणती तीन मूल्ये तुमच्या निदर्शनास आली?

तुम्हांला ही तीन मूल्ये जपता आली नाहीत असे प्रसंग आहेत का?

ही तीन मूल्ये नेहमी जपण्यासाठी तुम्ही स्वतःमध्ये काय बदल कराल हे तुमच्या वहीत लिहा.

विद्यार्थ्यांना मूल्यांबाबत स्वतःचे परीक्षण करायला प्रोत्साहन द्या. त्यांना योग्य वाटणाऱ्या उत्तरांपेक्षा खरी उत्तरे लिहायला सांगा.

७. घर-समाजाची प्रतिकृती

आपले घर ही एका प्रकारे समाजाची प्रतिकृतीच असते. त्यातही समाजाप्रमाणेच वेगवेगळे सदस्य एकत्र एकोप्याने राहातात. घर प्रत्येकाचे असते व प्रत्येकाचे घराबद्दल कर्तव्य पण सारखेच असते. तुमच्या घरातील कामाची विभागणी डोळ्यांसमोर आणा. ती तुम्हांला न्याय्य वाटते का? त्यात काही बदल केले पाहिजेत का? कोणत्या मूल्यांना धरून ही विभागणी करायला हवी?

८. मूल्ये आणि सामाजिक वर्तनाचे मानदंड

पुढील दोन प्रसंग वाचा आणि त्यातून सामाजिक मानदंड आणि मूल्ये यातील फरक लक्षात येतो का ते पहा.

- पुष्करच्या शाळेत केरकचरा कचरापेटीतच टाकायचा असा कडक नियम आहे. शाळेच्या आवारात पुष्कर कचरापेटीतच कचरा टाकतो.

- रस्त्यावरून चालताना मात्र कधी कधी पुष्कर कचरा फूटपाथवरच टाकतो.

- हरभजन हा मुलगाही पुष्करच्याच शाळेत शिकतो. शाळेच्या आवारात तो कधीही कचरा इकडे-तिकडे टाकत नाही. तसेच रस्त्यावर किंवा एखाद्या सार्वजनिक ठिकाणीही तो नेहमी कचराकुंडीतच कचरा टाकतो.

ही उदाहरणे वाचून वर्गात त्यासंबंधी चर्चा करा. या दोन मुलांपैकी स्वच्छता हे मूल्य कोणाच्या वर्तनातून दिसून येते. या दोघांपैकी कोण केवळ नियमांचे पालन करतो? केवळ नियमांचे पालन करण्यासाठी विशिष्ट वर्तन करणे आणि तेच वर्तन आपले जीवनमूल्य आहे म्हणून वर्तन करणे, यांमध्ये फरक आहे.

विचारात घेण्याचे मुद्दे :

- सामाजिक वर्तनाचे मानदंड हे लोकांनी कसे वागावे यासंबंधीचे निश्चित केलेले नियम असतात. हे वर्तन नियम विशिष्ट मूल्यांवर आधारलेले असतात. वर्तनाचे मानदंड किती योग्य वळण लावतील याला मर्यादा असतात. हे नियम विशिष्ट जागी, क्षेत्रात, समाजात, देशात वावरताना बंधनकारक असतात.
- मूल्ये ही व्यक्तीच्या वर्तनाचे नियंत्रण करणारे आंतरिक घटक असतात. त्यामुळे व्यक्ती घरात बाहेर समाजात कुठेही असताना मूल्यांचे पालन करण्याची तिची आंतरिक प्रेरणा असते. मूल्ये ही आंतरिक इच्छाशक्ती असते. फक्त नियमांचे पालन करण्यासाठी योग्य पद्धतीने वर्तन करण्यापेक्षा 'मूल्य' म्हणून ती वर्तन पद्धती व्यक्तीने स्वीकारली पाहिजे.

मूल्यमापन

भारांश : १०%				
निकष	उत्तम (खूप चांगले)	योग्य (समाधानकारक)	अयोग्य (असमाधानकारक)	गुण
वर्गकृतीत सहभाग	सर्व वर्गकृती व खेळात, चर्चेत उत्साहाने सहभाग, सर्व वर्गकृती वेळेत पूर्ण केल्या.	सर्व वर्गकृती पूर्ण केल्या.	दुसऱ्या मुलांची वही पाहून कृती लिहिल्या.	
स्वतःची मूल्ये ओळखणे आणि वर्तनात सुधारणा करण्याची योजना आखणे.	स्वतःची मूल्ये सांगितली. वर्तनात सुधारणा करण्याचे वास्तववादी मार्ग लिहिले.	वर्तनात सुधारणा करण्याचे मोघम मार्ग लिहिले.	अपूर्ण मार्ग सुचवले.	
वर्गातील वर्तनातून दिसून आलेली मूल्ये	मुलांच्या वर्तनात त्यांची मूल्ये दिसून आली.	काही प्रमाणात मूल्यांचे पालन दिसून आले.	मूल्यांचे पालन दिसले नाही.	

